

Анотації

У статті обґрунтовується існування кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника поліції у дореволюційному поліцейському праві. Визначаються передумови формування концепції кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції в Україні.

В статье обосновывается существование корреспондирующих прав и обязанностей гражданина и работника полиции в дореволюционном полицейском праве. Определяются предпосылки формирования концепции корреспондирующих прав и обязанностей гражданина и работника милиции в Украине.

In the article existing of corresponding rights and duties of citizen and police officer in police law of Russian Empire is motivated. Prerequisites of forming of corresponding rights and duties of citizen and police officer conception in Ukraine is determined.

УДК 347.64(477.8)

Н. Я. РУДИЙ,

*старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ІНСТИТУТИ ОПІКИ І КУРАТОРСТВА В ЮРИДИЧНІЙ ТА ЗВИЧАЄВІЙ ПРАКТИЦІ ГАЛИЧИНИ (1-а пол. ХХ ст.)

Постановка проблеми. Питання опіки і кураторства в юридичній та звичаєвій практиці Галичини (1-а половина ХХ ст.) висвітлені недостатньо. Фактично в науковій літературі подано окремі аспекти даної тематики, а цілісного дослідження, яке б охоплювало законодавче та звичаєве регулювання опікунства за розглянутий період, немає. Недостатньо мірою викладено архівний матеріал, який допомагає більш повно з'ясувати позитивні та негативні моменти регулювання інституту опіки і кураторства.

Стан дослідження. У юридичній науці деякі аспекти проблеми розвитку інституту опіки і кураторства в Галичині (1-а половина ХХ ст.) розкриваються у працях С. Бегея, К. Левицького. Окремо ці питання в етнологічному ракурсі розглядає С. Макарчук. Разом із тим, комплексного історико-правового дослідження даної теми ще не існує.

Автор ставить собі за мету, використовуючи дослідження своїх попередників, ґрунтовно розглянути інститут опіки і кураторства визначеного історичного періоду та виокремити його переваги і недоліки.

У Галичині на початку ХХ ст. в питанні

опікунства над осиротілими дітьми дуже часто застосовувалися норми звичаєвого права, але формальну силу при вирішенні пов'язаних з опікунством спадкових, майнових, шлюбних, сімейних та інших прав мали статті державного законодавства: австрійського цивільного кодексу, а від 20-х рр. – цивільного законодавства Польщі. Однак необхідно зауважити, що державне законодавство у цивільних справах стосовно численних життєвих колізій просто утверджувало, санкціонувало звичаєві норми, доповнюючи їх процедурою порушення справи, послідовністю її проходження, протокольним оформленням тощо. Багато положень із галицького, в тому числі карпатського звичаєвого права, були кодифіковані у «Законі громадському, обов'язуючому в Королівстві Галичини і Володимирії та Великім Князівстві Краківському», прийнятому 12 серпня 1866 р., який був чинним у Польщі аж до 1933 р. [1, с. 406].

Як і звичаєве право, державне цивільне законодавство визнавало синів і дочок обов'язковими спадкоємцями посілости своїх батьків; при встановленні опікунства осиротілих дітей надавало пріоритет найближчим родичам померлого батька

(насамперед братові); аналогічно громадській думці селян осуджувало тих опікунів, які дозволяли собі розпоряджатися майном підопічних на шкоду останнім; передбачало забезпечення сприятливих умов для виховання і громадянського становлення осиротілих дітей. Разом із тим, на відміну від звичаєвого права, за яким батько чи мати напівосиротілих дітей автоматично набували статусу опікуна, цивільне законодавство допускало опікунство сторонньої особи у разі смерті одного із батьків, передбачало значні обмеження овдовілих батька чи матері у розпорядженні долею і майном своїх дітей, надмірно деталізувало умови набуття правоздатності опікуваними дітьми, чим підкривало значення морального моменту, суспільної думки у громадянському становленні опікуваної дитини.

У цивільному австрійському законодавстві кінця ХІХ ст. стосовно правового регулювання опіки над осиротілими дітьми, в тому числі й у Галичині, існувало два правочинних суб'єкти: «куратор» і власне «опікун», що не було властивим для звичаєвого права.

У міжвоєнній Польщі дані суспільні відносини врегульовувались тим цивільним правом, яким свого часу користувалися її правопередники – Австрія (Угорська частина імперії мала своє цивільне право) та Німеччина. Четвертий титул (розділ) австрійського цивільного кодексу містив положення про «повновластців» (Bevollmachtigte), а в параграфі 26 зазначалось, що «сторони або їх законні заступники (батько, опікун, куратор, спільник, члени старшини, начальник громади, заступники інших осіб правничих тощо) можуть о скільки в сім законі не є інакше постановлено – виконувати чинності процесові або особисто або через повновластців» [2, с. 74].

У кодексі також наголошувалося на обов'язку прийняти опікунські повноваження, які накладені судом, але за умови, що опікун «не скінчив 60 літ життя; піклується п'ятерма своїми дітьми, будь тількиж внуками; хто має одну тяжшу будь три менші опіки» [3, с. 20]. Такі винятки законодавця свідчать як про гуманне та

об'єктивне ставлення до особи опікуна (з якого потім будуть вимагати ефективного виконання покладених на нього обов'язків), так і про санкціонування вже вироблених громадою звичаїв.

Обов'язки куратора були вужчі, він ніс відповідальність лише за стан майнових справ опікуваного-куранда і призначався: «а) для тих, що хотіли повнолітні, однак з причин слабоумія, марнотратства, глухонімоти, не можуть своїми справами завідувати; б) для ненароджених; в) для малолітніх там, де, мимо опіки, добро їх того домагаєсь» [3, с. 21]. Цікавим для нас є останній пункт, який фактично і визначає обов'язок куратора представляти майнові права куранта, особливо якщо це значні матеріальні статки чи майно, що перебуває в іншому районі. Куратор був фактичним розпорядником майна куранта, як правило, до його повноліття.

Обов'язки ж власне *опікуна* були значно ширшими, він повинен був турбуватися не лише про майно, але й про шкільну та професійну освіту опікуваного, його правомірну поведінку, умови проживання тощо.

Відзначимо і той момент, що одна й та ж недієздатна з причини неповноліття дитина могла мати одночасно як опікуна, так і куратора майна, які могли і не поєднуватися в одній особі. Як приклад можна навести справу про встановлення і присудження спадщини Анни Дзіжак [4]. Померла залишила як повнолітніх, так і неповнолітніх дітей. Доньки Катерина, 1921 р. н., та Ярослава, 1925 р. н., природно опинилися під опікою батька [4, арк. 2]. Але померла встигла перед смертю скласти заповіт, згідно з яким і житловий будинок, і господарство, і город залишила синові Юліанові Діжаку (в документах справи зустрічаємо дві форми написання прізвища – Н.Р.), «з тим, що дочки Марія, Катерина і Ярослава, допоки не вийдуть заміж, а також чоловік Григорій Дзіжак має до смерті проживати в записаних йому будинках, а також – до смерті його утримувати. Поле, записане Катерині і Ярославі Діжак, має син Юліан уживати, допоки не вийдуть заміж або не досягнуть повноліття, і має їм

справити весілля» [4, арк. 4]. Під заповітом стоять підписи Григорія Діжака (чоловіка) та повнолітніх дітей, тобто батько уже знав, коли його установлювали опікуном доньок Катерини і Ярослави, що їхнім майном буде опікуватися чи, точніше, «*курувати*», не він, а його син Юліан. Мотиви рішення Анни Дзіжак при складанні заповіту не зовсім зрозумілі. Можливо, її чоловік був, наприклад, інвалідом і не міг ефективно вести господарські справи. Важливо те, що одна особа могла бути опікуном малолітнього, захищати його інтереси у суді, турбуватися про здобуття малолітнім освіти тощо, а інша – здійснювати обов'язки куратора майна того ж неповнолітнього.

У справах про опіку зустрічаємо і таку особу, як *куратор ad actum*. Він міг бути призначений неповнолітньому(-ій) на певний час – для того, щоб кваліфіковано і без конфліктів провести розподіл спадщини за померлим батьком (батьками) з опікуном, який теж мав свою частку у спадщині, та з іншими братами і сестрами – у разі настання повноліття опікуваного чи при його одруженні. Подібна ситуація наявна у справі про присудження спадщини Михайла (Миколи) Вернюка [5] з практики Олеського повітового суду. Рядовий австрійської армії Михайло Вернюк залишив по собі нерухому спадщину, яку суд розподілив між його дружиною (2/8 частки) та двома малолітніми дітьми – Євгенією (3/8 частки) та Мироном (3/8 частки) [5, арк. 10]. Окрім того, дітям загиблого солдата належала пенсія від держави, яку почали виплачувати з 1 лютого 1924 р. [5, арк. 14]. За ці кошти мати Катарина Вернюк у 1927 р. придбала на ім'я своїх неповнолітніх дітей 1 морг поля [5, арк. 21]. Якщо врахувати ще й те, що мати-опікунка встигла вийти заміж другим шлюбом, то стає зрозумілим, що виділення належної частки майна для неповнолітньої Євгенії Вернюк, яка у віці 19 років сама вступила у шлюб, становило певну проблему. Питання про дозвіл на одруження неповнолітньої підопічної Євгенії Вернюк Олеський суд розглядав 26 вересня 1930 р. за заявою (зрозуміло, і згодою) її матері-опікунки Катарини Вернюк-

Дубас [5, арк. 22, 22 зв.]. А от питання про виділення Євгенії Вернюк належної їй частки земельного наділу цим же судом розглядалося за 4 дні до надання дозволу на шлюб – 22 вересня 1930 р. в присутності Катарини Вернюк-Дубас (матері-опікунки, але й співвласниці майна, яке підлягало розподілу) та Лукаша Мандюка з Олеська, заявленого як *куратора ad actum* неповнолітніх Євгенії Вернюк та Мирона Вернюка. Опікунка та куратор переконували суд, що пропонуваній ними спільно проект розподілу земельної спадщини Михайла Вернюка є «вельми корисним» для неповнолітніх [5, арк. 23–25].

Не зовсім зрозумілим є порядок призначення Лукаша Мандюка *куратором ad actum* для неповнолітніх дітей. Не підлягає, однак, сумніву, що принаймні хтось один із них – Євгенія чи МIRON – залишилися не вдоволеними діями Л. Мандюка, оскільки справа переглядалася судом ще двічі – 6 грудня 1930 р. [5, арк. 30] та 9 лютого 1931 р. [5, арк. 34–35], а від імені дітей діяв уже новий представник – Михайло Покутницький, щоправда, з документів не зовсім зрозуміло, з яким статусом.

При розподілі спадкової маси між спадкоємцями, до розряду яких потрапляв разом із дітьми померлого і їх опікун (найчастіше – мати), такі малолітні діти, як правило, отримували дорослого представника з числа родичів-неспадкоємців або члена гмінної сирітської ради, який на цей час ставав їх фактичним куратором. Такі гмінні сирітські ради були створені 6 грудня 1905 р. Президією Вищого Суду у Львові. До цих рад входили представники сільських гмін, духовенство, вчителі шкіл [6], тобто ті, хто користувався авторитетом і повагою громади.

Наприклад, саме таку ситуацію зустрічаємо у справі про встановлення і присудження спадщини Томаша Гольдевича та про встановлення опіки над його дітьми [7]. Томаш Гольдевич помер 18 січня 1916 р., залишивши двох повнолітніх дітей та п'ятьох неповнолітніх, з яких одна донька – Анна (1894 р. н.) – уже вийшла заміж. Опікуном усім неповнолітніх дітей, включаючи й заміжню Анну, була встановлена мати

Клара Гольдевич [7, арк. 2 зв.]. 22 листопада 1927 р. І відділ повітового суду в Олеську як надопікунча влада неповнолітніх Станіслава Гольдевича (1907 р. н.), Йозефи Гольдевич (1912 р. н.), а також як влада надкураторська безвісти відсутнього Йозефа Гольдевича (повнолітнього) затвердив запропонований контракт поділу майна, укладений між спадкоємцями 11 серпня 1927 р. в Олеську [7, арк. 6]. При розробці і погодженні вказаного контракту про розподіл спадкового майна від імені неповнолітніх Станіслава та Йозефи Гольдевичів, а також безвісти відсутнього Йозефа Гольдевича виступав Антоній Олейнік, 42-річний селянин, римо-католик з Черемошні [7, арк. 18]. Такий представник фактично був куратором майна, а не «чистим» опікуном (яким була мати Клара Гольдевич). Не зовсім зрозуміло, ким цей Антоній Олейнік доводився родині Гольдевичів. Найвірогідніше, це не родич їх покійного батька (оскільки не збігається прізвище), а хтось з авторитетних людей села, можливо, війт, чи член сирітської ради, але однозначно не священник.

Куратор ad actum не призначався, якщо при досягненні повноліття чи одруженні дитина-спадкоємець отримувала не лише частку, належну їй за законом чи заповітом з батьківської спадщини, але й додатково частку від іншого родича-опікуна. З такою ситуацією зустрічаємося в справі про присудження спадщини Міхала Цимбали та про установаження опіки над малолітніми Василем, Анною та ін. [8]. Після смерті 12 серпня 1914 р. Міхала Цимбали залишилося четверо неповнолітніх дітей (1895, 1899, 1902 та 1911 р. н.), опікуном яких суд установив їхню матір Гонорату Цимбалу [8, арк. 2 зв.]. В січні 1920 р. до Олеського повітового суду звернулася Гонората Цимбала, мати й опікунка Анни Цимбали, 20-ох з половиною років, щоб попросити дозволу суду на шлюб неповнолітньої Анни. Мати-опікунка вказала, що додатково до належної Анні частки маєтку, який залишився від покійного чоловіка, вона відписує нареченій ще й «кавалок поля» з її власного, Гонорати Цимбали, майна [8, арк. 11]. Зрозуміло, що у

цій ситуації призначати неповнолітній Анні ще й куратора не було потреби.

Вище зазначалося, що офіційний куратор, призначений для майна тимчасово відсутнього, а також на допомогу повнолітньому недієздатному інваліду чи душевнохворому, як правило, був сторонньою особою. Опікунами малолітнім у 9 випадках з 10 призначалися «природні» опікуни (батько, мати, повнолітні брати і сестри) та інші родичі. Зрідка виникали ситуації, коли особа одночасно потребувала й опікуна – як неповнолітня, й куратора – як душевнохвора. У такому разі перевага надавалася родичам. Так, при поміщенні 17-річної Тауби Перльмуттер з Білого Кам'я до закладу для душевнохворих у Львові (на Кульпаркові) куратором їй було призначено Маркуса Вольфа Перльмуттера [9, арк. 1–2]. Вказаний куратор, як бачимо з іншого документа справи, був рідним батьком Тауби [9, арк. 5 зв.]. Кураторові (а не «опікуну») роз'яснили його обов'язки: сплатити кошти на утримання хворої у закладі, через 6 місяців власним коштом провести повторне обстеження стану здоров'я підопічної тощо [9, арк. 2].

Відзначимо й те, що куратором майна старшого члена родини, наприклад, майна матері чи батька, міг бути призначений й молодший. Так, наприклад у справі про встановлення опіки над Анною Москвяк [10] з Дунаєва Перемишлянський повітовий суд установив куратором майна її повнолітнього сина Гілярія Москвяка [10, арк. 2]. Зрозуміло, що опікуном неповнолітнього члена родини міг бути лише його повнолітній родич.

Попри те що чоловіки вважалися повнолітніми, починаючи з 21-го року, а жінки – лише з 23-х років, у процесі дослідження не виявлено жодного випадку, коли б старшій, але «неповнолітній» сестрі опікуном був установлений молодший, але де-юре повнолітній брат.

Опікун призначався неповнолітньому (-ім) не лише у разі смерті їх батька, матері чи обох батьків разом, але й у разі тимчасової тривалої відсутності батьків, наприклад, при виїзді на заробітки до Америки [11], при призові до війська батька у випадку

смерті чи недієздатності матері [12], при визнанні одного з батьків (в т. ч. й матері) недієздатним тощо. Так, визнавши недієздатною душевнохвору Катерину Гавірко, Перемишлянський повітовий суд установив опікуном неповнолітньому Олексі Гавіркові його рідного батька [13].

Така ситуація склалась у повітах, де гмінні сирітські ради контролювали діяльність опікунів та кураторів, не даючи останнім зловживати своїм становищем. У Львові в 1907 р. було утворено Товариство опіки над сиротами на чолі з О. Мнішек-Тхорчинським [14]. Таким чином вирішувалось питання бездоглядності дітей

у великих містах.

Підсумовуючи викладений матеріал, можемо зробити **висновки** про те, що суспільні відносини щодо опіки над сиротами на території Галичини мали досить ефективно як законодавче, так і звичаєве врегулювання, причому їх підходи, як правило, збігалися. Для ефективнішого регулювання питань опікунства поряд з опікуном було введено й куратора, який забезпечував майнове представництво куранта. Слід відзначити також важливу роль гмінних сирітських рад, які досить ефективно забезпечували організацію опікунського процесу та контроль над ним.

Література

1. Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат : у 4-х т. Т. 2 / НАН України, Ін-т народознавства ; [за ред. С. Павлюка]. – Л., 2006. – 816 с.
2. Левицкий Кость. Про новий цивільний процес в Австрії. – Часопись правнича. – Рочник V. – Л. : Наукове Товариство імени Шевченка, 1895. – С. 5–87.
3. Правотар: збірник обов'язуючих цивільних і карних законів та приписів / зладив Филипп Евин. – Жовкля : в печатні оо. Василян, 1906. – 920 с.
4. ДАЛО. – Ф. 401. – Оп. 1. – Од. зб. 3.
5. ДАЛО. – Ф. 157. – Оп. 1. – Спр. 94.
6. Бегей С. Інститут опікунства в Галичині у XVIII – на початку XX ст. // Вісник Львівської комерційної академії. Л. : Вид-во Львів. комерц. акад., 2002. – С. 23–30.
7. ДАЛО. – Ф. 157. – Оп. 1. – Спр. 87.
8. ДАЛО. – Ф. 156. – Оп. 1. – Спр. 88.
9. ДАЛО. – Ф. 157. – Оп. 1. – Спр. 124.
10. ДАЛО. – Ф. 15. – Оп. 13. – Од. зб. 94.
11. ДАЛО. – Ф. 15. – Оп. 2. – Спр. 5537.
12. ДАЛО. – Ф. 15. – Оп. 14. – Од. зб. 429.
13. ДАЛО. – Ф. 15. – Оп. 15. – Од. зб. 150.
14. Talasiewsch J. Reforma postepowania spadkowego I serocego dla Galicij. – Lwow. – S. 82

Надійшла до редколегії 13.06.2009

Анотації

У статті розглядається юридичне та звичаєве регулювання опіки і кураторства в Галичині, організація та нагляд за опікунською діяльністю. Використовуються архівні матеріали, як ілюстрація тих проблем, що існували в інституті опіки, та шляхи їх вирішення.

В статье рассматривается юридическое и обычное регулирование опеки и кураторства в Галичине, организация и надзор над опекунской деятельностью. Используются архивные материалы, как иллюстрация тех проблем, которые существовали в институте опеки и пути их решения.

The article deals with legal and customary regulation of custody and curatorship in Galicia, organization and supervision over custodial activity. Archive materials as an illustration of those problems that existed in the institute of custody and the ways of their solution are used.